

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده معماری و شهر سازی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته معماری

طراحی الگوی مسکن جایگزین در بافت تاریخی منطقه ۱۲ تهران

استاد راهنما

دکتر نادیه ایمانی

استاد مشاور

مهندس عادل فرهنگی

نگارش و تحقیق

عسل مولایی

شهریور ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ

الرَّحْمَنِ

الرَّحِيمِ

با سپاس فراوان

از استاد گرانقدر سرکار خانم « دکتر نادیه ایمانی » که نه تنها طی این پژوهش بلکه در تمام دوران تحصیل از او بسیار آموختم.

و با تشکر از دیگر اساتید در مقطع کارشناسی ارشد که این دوران را برایم آموزنده و پربار ساختند.
سپاسگزارم و مدیون همه این عزیزان هستم.

چکیده

محلّه تاریخی عودلاجان تهران بقایای هویت و خاطره شهر در اذهان می باشد. بخش‌هایی که طی گذشت سالیان همچنان باقی مانده اند در اثر فرسودگی تهدید می شوند. فرسودگی خانه‌ها بر اثر عدم نگهداری و تعمیر تسریع شده است. ساکنان خانه‌ها را ترک می کنند تا در محلّه‌های جدید و خانه‌های مدرن ساکن شوند و به تدریج افراد کم درآمد و مهاجران کارگر جای آنها را می گیرند. مناطق تاریخی برای کل شهر دارای اهمیت فرهنگی و اقتصادی اند. اما هنگامی احیا می شوند که مردم و فعالیت به آن بازگردانده شود و کار و فعالیت و تفریح در کنار سکونت در محلّه در جریان باشد. از اینرو ساخت و سازهای جدید، بهبود شرایط سکونت و جلب اقبال مختلف جامعه به این مناطق جهت زندگی و سرمایه‌گذاری‌های جدید به احیا این مناطق و بازگرداندن آن به بافت شهر کمک خواهد نمود.

پرسشی که در این رابطه مطرح می شود اینست که «الگوی مناسب جهت طراحی مسکن در بافت تاریخی که در عین هماهنگی با ویژگیهای محلّه و پیشینه تاریخی آن جوابگوی نیاز ساکنان محلّه نیز باشد چه خواهد بود؟» در راستای یافتن پاسخ این پرسش، جهت تمرکز مطالعات و محدوده پژوهش، محلّه تاریخی امامزاده یحیی تهران به عنوان بستر مطالعه و طراحی انتخاب شده است. پس از شناخت ویژگیهای محدوده از جمله پیشینه تاریخی، ویژگیهای کالبدی، ساکنان محلّه با انتخاب تعدادی از خانه‌های موجود و بررسی آنها گونه‌های مسکن موجود در محلّه شناسایی شده اند و ویژگیهای آنها نظیر شکل غالب قطعه زمین‌ها، نسبت عرصه و عیان، جهتگیری‌ها، ابعاد قطعات، تعداد طبقات و... دسته‌بندی شده و ملاک طراحی الگوها قرار گرفته اند.

با بررسی سیر تحول الگوی فضاها و عناصر خانه از گذشته تا کنون و مقایسه آنها جایگاه عناصر و فضاها در الگوی مسکن امروزی مورد سنجش قرار گرفته و الگوی فضاهای خانه مطابق با مفاهیم گذشته و نیازهای امروزی تعریف شده اند. با توجه به الگوی ارائه شده که بر اساس گونه‌های موجود در محلّه و مقایسه الگوی گذشته و امروز پیشنهاد شده است، سه گونه مسکن در دو طبقه به صورت تک واحدی، و گونه‌های چهار واحدی جهت گسترش و ترکیب این الگوها به صورت‌های تجمیعی طراحی شده است.

واژگان کلیدی: الگوی مسکن، معماری گذشته، بافت تاریخی، باززنده‌سازی، محلّه امامزاده یحیی

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
فصل اول: شناخت محدوده طراحی.....	۳
۱-۱ پیشینه تحولات و گسترش کالبدی.....	۴
۱-۱-۱ دوره های اصلی شکل گیری، گسترش و تحولات کالبدی تهران.....	۴
۱-۱-۲ محله عودلاجان.....	۹
۱-۱-۳ محله امامزاده یحیی.....	۱۰
۲-۱ بررسی وضع موجود.....	۱۴
۲-۱-۱ منطقه ۱۲ تهران.....	۱۴
۲-۱-۱-۱ کاربری وضع موجود منطقه.....	۱۴
۲-۱-۱-۲ ویژگیهای جمعیتی منطقه.....	۱۸
۲-۱-۱-۲-۱ محله عودلاجان.....	۱۹
۲-۱-۱-۲-۱-۱ ویژگیهای کالبدی.....	۲۱
۲-۱-۱-۲-۱-۲ ویژگیهای جمعیتی.....	۲۴
۲-۱-۱-۲-۱-۳ ویژگیهای اجتماعی.....	۲۵
۲-۱-۱-۲-۱-۴ ویژگیهای اقتصادی.....	۲۶
۲-۱-۱-۲-۱-۵ ویژگیهای سیمای شهری.....	۲۶
۲-۱-۱-۳ محله امامزاده یحیی.....	۲۸
۲-۱-۱-۳-۱ ویژگیهای کالبدی.....	۲۹
۲-۱-۱-۳-۱-۱ کاربری وضع موجود.....	۲۹
۲-۱-۱-۳-۱-۲ استخوان بندی محله.....	۳۱
۲-۱-۱-۳-۱-۳ ورودیها و گذرها.....	۳۳
۲-۱-۱-۳-۱-۴ مراکز محله و ارتباط آنها با یکدیگر.....	۳۵
۲-۱-۱-۳-۱-۵ بناهای تاریخی موجود در بافت.....	۳۶
۲-۱-۱-۳-۱-۶ لبه ها و منظر خیابان.....	۳۶
۲-۱-۱-۳-۱-۷ سیمای شبانه.....	۳۷
۲-۱-۴ محدوده طراحی.....	۳۹
۲-۱-۴-۱ کاربری وضع موجود محدوده.....	۳۹
۲-۱-۴-۲ تعداد طبقات.....	۳۹
۲-۱-۴-۳ ارزش بنا.....	۴۰
۲-۱-۴-۴ ویژگیهای جمعیتی.....	۴۱
۲-۱-۴-۵ وضعیت سکونت و مسکن در محله.....	۴۱

۵۵.....	جمع بندی
۵۸.....	فصل دوم: رویکردهای طراحی در بافت تاریخی
۵۹.....	۱-۲ ستیر تحول نهوه مداخله در بافتهای کهن شهری در جهان
۶۱.....	۲-۲ ستیر تحول نهوه مداخله در بافتهای کهن شهری در ایران
۶۱.....	۲-۲ ۱- حکومت قاجار تا پایان پهلوی اول
۶۲.....	۲-۲ ۲- دوره پلوی دوم تا پیروزی انقلاب
۶۲.....	۲-۲ ۳- پس از انقلاب اسلامی
۶۳.....	۲-۲ ۴- تحولات ۲ دهه اخیر
۷۰.....	۳-۲ بررسی نمونه های موردی
۷۰.....	۳-۲ ۱- تجارب جهانی
۷۰.....	۳-۲ ۱-۱ کشورهای توسعه یافته
۷۱.....	۳-۲ ۱-۱ ۱- انگلستان
۷۲.....	۳-۲ ۱-۱ ۲- فرانسه
۷۵.....	۳-۲ ۱-۱ ۳- ایتالیا
۷۶.....	۳-۲ ۲-۱ کشورهای در حال توسعه
۷۶.....	۳-۲ ۲-۱ ۱- احیاء مرکز تاریخی شهر تونس
۸۱.....	۳-۲ ۲-۱ ۲- احیاء بافت تاریخی قاهره
۹۰.....	۳-۲ ۲- تجارب ایران
۹۰.....	۳-۲ ۱-۲ ستاماندهی محور جویباره اصفهان
۹۸.....	۳-۲ ۲-۲ ستاماندهی محور شهشهان اصفهان
۱۰۰.....	۳-۲ ۳-۲ احیاء محله علیقلی آقای اصفهان
۱۱۲.....	جمع بندی
۱۱۶.....	فصل سوم: بررسی مسکن
۱۱۷.....	۱-۳ خانه در معماری گذشته ایران
۱۱۷.....	۱-۳ ۱- فضاها در اطراف حیاط
۱۱۸.....	۱-۳ ۲- سازمان بندی خانه سنتی
۱۱۸.....	۱-۳ ۳- بخش های مختلف خانه
۱۲۱.....	۲-۳ معماری دوران قاجار
۱۲۲.....	۲-۳ ۱- الگوی خانه ها در دوران قاجاری
۱۲۵.....	۳-۳ معماری دوران پهلوی
۱۲۶.....	۳-۳ ۱- دوره های تحول معماری مسکن در دوران پهلوی
۱۲۶.....	۳-۳ ۱-۱ دوره نوآوری در معماری مسکن (۱۳۲۰-۱۳۰۵)

۱۲۶.....	دوره قانونمند کردن ساخت و ساز مسکن (۱۳۵۰-۱۳۲۳)	۳-۳	۲-۱
۱۲۷.....	دوره هرج و مرج معماری مسکن (۱۳۵۰-۱۳۴۲)	۳-۳	۳-۱
۱۲۷.....	انواع مسکن در دوران پهلوی	۳-۳	۲-۲
۱۲۷.....	متسکن مدرن	۳-۳	۱-۲
۱۲۸.....	متسکن گروهی	۳-۳	۲-۲
۱۲۸.....	متسکن انبوه و ارزان قیمت	۳-۳	۳-۲
۱۲۹.....	روند تغییر در اجزاء معماری	۳-۳	۳-۳
۱۳۳.....	معماری مسکن از دهه ۵۰ تا کنون	۴-۳	۴-۳
۱۳۴.....	بخشهای مختلف خانه	۴-۳	۱-۱
۱۳۷.....	مقایسه الگوی مسکن گذشته و امروز	۵-۳	۵-۳
۱۳۹.....	عناصر حذف شده	۵-۳	۱-۱
۱۳۹.....	عناصر دگرگون شده	۵-۳	۲-۲
۱۴۸.....	عناصر اضافه شده	۵-۳	۳-۳
۱۵۲.....	جمع بندی		
۱۵۶.....	فصل چهارم: طراحی		
۱۵۷.....	اهداف و راهکارها پیشنهادی	۱-۴	۱-۴
۱۶۱.....	کاربریهای پیشنهادی در محدوده	۲-۴	۲-۴
۱۶۶.....	الگوی مسکن پیشنهادی	۳-۴	۳-۴
۱۶۶.....	۱- پرو خالی	۳-۴	۱-۱
۱۶۶.....	۲- همجواری	۳-۴	۲-۲
۱۶۷.....	۳- درصد اشغال زمین	۳-۴	۳-۳
۱۶۷.....	۴- طبقات	۳-۴	۴-۴
۱۶۷.....	۵- مساحت قطعات	۳-۴	۵-۳
۱۶۷.....	۶- جهت گیری	۳-۴	۶-۳
۱۶۸.....	۷- سازماندهی فضاها	۳-۴	۷-۳
۱۷۰.....	۸- الگوی ورودی	۳-۴	۸-۳
۱۷۰.....	۹- الگوی اتاقها	۳-۴	۹-۳
۱۷۰.....	۱۰- الگوی سرویسهای بهداشتی	۳-۴	۱۰-۳
۱۷۱.....	۱۱- نشیمن و پذیرایی	۳-۴	۱۱-۳
۱۷۱.....	۱۲- آشپزخانه	۳-۴	۱۲-۳
۱۷۱.....	۱۳- حیاط	۳-۴	۱۳-۳
۱۷۱.....	۱۴- پنجره	۳-۴	۱۴-۳

۱۷۲.....	۳-۴ ۱۵-نما
۱۷۲.....	۳-۴ ۱۶-مطالع
۱۷۲.....	۳-۴ ۱۷-سازه
۱۷۲.....	۳-۴ ۱۸-سقف
۱۷۳.....	۳-۴ ۱۹-سیستم گرمایش و سرمایش
۱۷۵.....	۴-۴- طراحی گونه ها
۱۷۵.....	۴-۴ ۱-همجواری گونه ها
۱۷۶.....	۴-۴ ۲-گونه اول
۱۸۱.....	۴-۴ ۳-گونه دوم
۱۸۶.....	۴-۴ ۴-گونه سوم
۱۹۲.....	فهرست منابع
۱۹۴.....	پیوست اول:گونه شناسی مسکن محله عودلاجان
۲۲۰.....	پیوست دوم:خانه های دوران قاجار محله عودلاجان
۲۴۷.....	چکیده انگلیسی

فهرست تصاویر و نقشه ها

تصاویر فصل اول

۵.....	تصویر ۱-۱ موقعیت چهار دروازه اصلی شهر
۶.....	تصویر ۲-۱ چهار محله اصلی و ارگ سلطنتی در باروی طهماسبی
۶.....	تصویر ۳-۱ موقعیت شش دروازه شهر در باروی طهماسبی
۷.....	تصویر ۴-۱ نقشه دارالخلافه تهران سال ۱۳۰۹ ه. ق و موقعیت دروازه های شهر
۸.....	تصویر ۵-۱ تاثیر عناصر تاریخی (باروی دوم) در شکل گیری منطقه ۱۲
۱۱.....	تصویر ۶-۱ مکان چهار امامزاده تهران در باروی طهماسبی
۱۱.....	تصویر ۷-۱ موقعیت محدوده طراحی و گذرهای محله در سال ۱۲۷۵ ه.ش
۱۲.....	تصویر ۸-۱ زیرمحله های محله امامزاده یحیی در سال ۱۲۷۵
۱۳.....	تصویر ۹-۱ عکس هوایی محدوده طراحی در محله امامزاده یحیی
۱۴.....	تصویر ۱۰-۱ موقعیت منطقه ۱۲ در نظام منطقه بندی شهر تهران
۱۵.....	تصویر ۱۱-۱ پهنه بندی استفاده از زمین در وضع موجود
۲۰.....	تصویر ۱۲-۱ محدوده محله عودلاجان
۲۲.....	تصویر ۱۳-۱ ارزشگذاری بناهای موجود
۲۳.....	تصویر ۱۴-۱ تعداد طبقات وضع موجود محله عودلاجان
۲۹.....	تصویر ۱۵-۱ کاربری وضع موجود محله

تصویر ۱-۱۶	پژاکندگی کاربری آموزشی در محله.....	۲۹
تصویر ۱-۱۷	پژاکندگی کاربری آموزشی در محله.....	۳۰
تصویر ۱-۱۸	پژاکندگی کاربری تجاری در محله.....	۳۰
تصویر ۱-۱۹	پژاکندگی انبار و بارانداز در محله.....	۳۰
تصویر ۱-۳۰	نسبت کاربریها در محله.....	۳۱
تصویر ۱-۲۱	استخوانبندی محله.....	۳۲
تصویر ۱-۲۲	ورودیهای محله.....	۳۳
تصویر ۱-۲۳	گره های ترافیکی و مسیرهای اصلی.....	۳۳
تصویر ۱-۲۴	عرض معبر.....	۳۴
تصویر ۱-۲۵	مراکز محله.....	۳۵
تصویر ۱-۲۶	بناهای تاریخی بافت.....	۳۶
تصویر ۱-۲۷	دیاگرام نمایش جمعیت روز و شب.....	۳۷
تصویر ۱-۲۸	نشانه های محدوده طرح.....	۳۸
تصویر ۱-۲۹	عکس هوایی محدوده طراحی.....	۴۰
تصویر ۱-۳۰	گونه های مسکن در محله.....	۴۲
تصویر ۱-۳۱	لبه غربی محدوده.....	۵۳
تصویر ۱-۳۲	لبه جنوبی محدوده.....	۵۴
تصاویر فصل دوم		
تصویر ۲-۱	نقشه منطقه هفسیه.....	۷۸
تصویر ۲-۲	ساختمانهای جدید.....	۷۸
تصویر ۲-۳	نمای ساختمانهای جدید.....	۷۹
تصویر ۲-۴	آهنکاری نرده های بالکن.....	۷۹
تصویر ۲-۵	نمای ساختمانهای جدید.....	۸۰
تصویر ۲-۶	طرح سه بعدی محله.....	۸۰
تصویر ۲-۷	نمایی از خیابان المعز در تقاطع خیابان جمالیه.....	۸۲
تصویر ۲-۸	نمای خیابان المعز.....	۸۲
تصویر ۲-۹	خیابان المعز.....	۸۴
تصویر ۲-۱۰	نقشه محدوده درب الاحمر و نقاط شاخص آن.....	۸۵
تصویر ۲-۱۱	بخشهای مختلف محدوده درب الاحمر.....	۸۶
تصویر ۲-۱۲	پژاوه بهسازی مسکن در خیابان درب شوغلان - قاهره.....	۸۹
تصویر ۲-۱۳	گذر جویباره اصفهان.....	۹۰
تصویر ۲-۱۴	محدوده طرح ساماندهی محور تاریخی جویباره.....	۹۱

- تصویر ۲-۱۵ پارک جدیدالاحداث در محور جویباره ۹۲
- تصویر ۲-۱۶ بدنه سازی و ساماندهی نمای گذر جویباره ۹۲
- تصویر ۲-۱۷ نقشه مرکز محله زند کرمانی ۹۳
- تصویر ۲-۱۸ ستقاخانه متروک و خانه سادات ۹۳
- تصویر ۲-۱۹ فضای مخروبه مقابل حمام پنجشنبه ۹۳
- تصویر ۲-۲۰ نقشه مرکز محله حاج سلیمان ۹۴
- تصویر ۲-۲۱ مجموعه ملکان ۹۴
- تصویر ۲-۲۲ مجموعه مسکونی هشتی ۹۴
- تصویر ۲-۲۳ نقشه مرکز محله حاج سلیمان ۹۵
- تصویر ۲-۲۴ کاروانسرای محله حاج سلیمان ۹۵
- تصویر ۲-۲۵ ستقاخانه محله حاج سلیمان ۹۵
- تصویر ۲-۲۶ هیئت محله حاج سلیمان ۹۶
- تصویر ۲-۲۷ بازارچه محلی حاج سلیمان ۹۶
- تصویر ۲-۲۸ تماماندهی بازارچه قاضی - محور تاریخی شهشهان اصفهان ۹۹
- تصویر ۲-۲۹ موقعیت محله علیقلی آقا در شهر ۱۰۰
- تصویر ۲-۳۰ کاربری وضع موجود محله علیقلی آقا ۱۰۱
- تصویر ۲-۳۱ بناهای شاخص محله علیقلی آقا ۱۰۳
- تصویر ۲-۳۲ کاربری پیشنهادی محله علیقلی آقا ۱۰۶
- تصویر ۲-۳۳ مجموعه ورزشی احداث شده در محل زورخانه ۱۰۷
- تصویر ۲-۳۴ بازارچه علیقلی آقا ۱۰۷
- تصاویر فصل سوم
- تصویر ۳-۱ درصد مساحت فضاها نسبت به مساحت طبقه همکف خانه ۱۲۱
- تصویر ۳-۲ خانه ای در محله امامزاده یحیی ۱۲۳
- تصویر ۳-۳ عمارت قوام الدوله ۱۲۳
- تصویر ۳-۴ عمارت مستوفی الممالک ۱۲۴
- تصویر ۳-۵ خانه ای قدیمی در محله پامنار ۱۲۴
- تصویر ۳-۶ خانه امام جمعه، پرتره زنان اروپایی داخل قابهای آینه ۱۲۵
- تصویر ۳-۷ خانه وثوق الدوله، حوض حیاط جنوبی ۱۲۵
- تصویر ۳-۸ رموند تغییر نسبت عرصه به عیان ۱۳۰
- تصویر ۳-۹ استفاده از فلز و فرفوزه در ساخت پنجره خانه ای حوالی میدان بهارستان ۱۳۳
- تصویر ۳-۱۰ خانه ای در محله امامزاده یحیی، قاب ساده ورودی ۱۳۳

- تصویر ۳-۱۱ خانه های ۴۰۰ دستگاه ۱۳۵
- تصویر ۳-۱۲ نمونه خانه معاصر ۱۳۵
- تصویر ۳-۱۳- نمونه خانه و فضاهای آن در خانه اصیل ایرانی و خانه معاصر ۱۳۸
- تصویر ۳-۱۴ الگوی اتاق در معماری خانه ۱۴۰
- تصویر ۳-۱۵ نسبت عرصه و عیان در معماری خانه ۱۴۱
- تصویر ۳-۱۶ ستازماندهی فضاها نسبت به حیاط در معماری خانه ۱۴۱
- تصویر ۳-۱۷ الگوی عرصه عمومی و خصوصی در معماری خانه ۱۴۲
- تصویر ۳-۱۸ الگوی هشتی در معماری خانه ۱۴۳
- تصویر ۳-۱۹ الگوی آشپزخانه در معماری خانه ۱۴۴
- تصویر ۳-۲۰ الگوی تالار (پذیرایی) در معماری خانه ۱۴۵
- تصویر ۳-۲۱ الگوی ایوان در معماری خانه ۱۴۵
- تصویر ۳-۲۲ الگوی قرارگیری سرویسها در معماری امروز خانه ۱۴۵
- تصویر ۳-۲۳ الگوی راهرو در معماری خانه ۱۴۶
- تصویر ۳-۲۴ الگوی پستو در معماری خانه ۱۴۶
- تصویر ۳-۲۵ نما و تزئینات در معماری خانه ۱۴۷

تصاویر فصل چهارم

- تصویر ۴-۱ الگوهای موجود نهوه استقرار بنا در زمین ۱۶۶
- تصویر ۴-۲ الگوی پیشنهادی همجواری واحدها به صورت تشکیل حیاط مرکزی ۱۶۶
- تصویر ۴-۳ ستازماندهی فضاها در الگوی L شکل پیشنهادی ۱۶۸
- تصویر ۴-۴ ستازماندهی فضاها در الگوی C شکل پیشنهادی ۱۶۸
- تصویر ۴-۵ ستازماندهی فضاها در الگوی حیاط مرکزی پیشنهادی ۱۶۹
- تصویر ۴-۶ ستازماندهی فضاها در الگوی C شکل پیشنهادی ۱۶۹
- تصویر ۴-۷ ستازماندهی فضاها در الگوی یک طرف ساخت پیشنهادی ۱۶۹
- تصویر ۴-۸ الگوی پیشنهادی خانه های دو حیاطی ۱۶۹
- تصویر ۴-۹ الگوی پیشنهادی ورودی خانه ۱۷۰
- تصویر ۴-۱۰ الگوی پیشنهادی ورودی حیاط خانه ۱۷۰
- تصویر ۴-۱۱ الگوی پیشنهادی اتاقها ۱۷۰
- تصویر ۴-۱۲ الگوی پیشنهادی سرویسهای بهداشتی ۱۷۰
- تصویر ۴-۱۳ الگوی پیشنهادی فضای تجمع اهل خانه ۱۷۱
- تصویر ۴-۱۴ الگوی پیشنهادی آشپزخانه ۱۷۱
- تصویر ۴-۱۵ الگوی پیشنهادی پنجره های رو به حیاط ۱۷۱
- تصویر ۴-۱۶ نما و مصالح خانه های موجود در محله ۱۷۲

- تصویر ۴-۱۷ مقطع سقف در سیستم کامپوزیت - کرومیت ۱۷۳
- تصویر ۴-۱۸ - الگوی طبقات گونه های طراحی شده ۱۷۵
- تصویر ۴-۱۹ - الگوی گسترش و دسترسی همجواریها ۱۷۵
- تصویر ۴-۲۰ الگوی سازماندهی فضاها در گونه اول ۱۷۶
- تصویر ۴-۲۱ سازماندهی و ارتباط فضاها - گونه اول ۱۷۶
- تصویر ۴-۲۲ الگوی چهار واحد همسایگی و دسترسی واحدها گونه اول ۱۷۶
- تصویر ۴-۲۳ مدل سه بعدی از چهار واحد همسایگی - گونه اول ۱۷۷
- تصویر ۴-۲۴ - الگوی سازماندهی فضاها در گونه دوم ۱۸۱
- تصویر ۴-۲۵ سازماندهی و ارتباط فضاها - گونه دوم ۱۸۱
- تصویر ۴-۲۶ الگوی چهار واحد همسایگی و دسترسی واحدها گونه دوم ۱۸۱
- تصویر ۴-۲۷ مدل سه بعدی از چهار واحد همسایگی - گونه دوم ۱۸۲
- تصویر ۴-۲۸ - سازماندهی فضاها در گونه سوم ۱۸۶
- تصویر ۴-۲۹ سازماندهی و ارتباط فضاها - گونه سوم ۱۸۶
- تصویر ۴-۳۰ الگوی چهار واحد همسایگی و دسترسی واحدها - گونه سوم ۱۸۶
- تصویر ۴-۳۱ مدل سه بعدی از چهار واحد همسایگی - گونه سوم ۱۸۷
- تصویر ۴-۳۲ - تصویر از فضاها و بخشهای مختلف داخل و خارج خانه گونه دوم ۱۹۱
- تصاویر پیوست ۱
- تصویر پ ۱-۱ موقعیت خانه های مورد مطالعه در محله عودلاجان ۱۹۵
- تصویر پ ۱-۲ - خانه شماره ۱ الگوی یک طرف ساخت ۱۹۶
- تصویر پ ۱-۳ تحلیل فضاها - خانه شماره ۱ ..... ۱۹۷
- تصویر پ ۱-۴ - خانه شماره ۲ الگوی یک طرف ساخت ۱۹۸
- تصویر پ ۱-۵ - خانه شماره ۳ الگوی دو طرف ساخت ۱۹۹
- تصویر پ ۱-۶ - تحلیل فضاها - خانه شماره ۳ ..... ۲۰۰
- تصویر پ ۱-۷ - خانه شماره ۴ الگوی دو طرف ساخت ۲۰۱
- تصویر پ ۱-۸ - تحلیل فضاها - خانه شماره ۴ ..... ۲۰۲
- تصویر پ ۱-۹ - خانه شماره ۵ الگوی L شکل ۲۰۳
- تصویر پ ۱-۱۰ - خانه شماره ۶ الگوی L شکل ۲۰۴
- تصویر پ ۱-۱۱ - خانه شماره ۷ الگوی سه طرف ساخت ۲۰۵
- تصویر پ ۱-۱۲ - تحلیل فضاها - خانه شماره ۷ ..... ۲۰۶
- تصویر پ ۱-۱۳ - خانه شماره ۸ الگوی سه طرف ساخت ۲۰۷
- تصویر پ ۱-۱۴ - تحلیل فضاها - خانه شماره ۸ ..... ۲۰۸
- تصویر پ ۱-۱۵ - خانه شماره ۹ الگوی حیاط مرکزی ۲۰۹

- تصویر پ ۱-۱۶-تحلیل فضاها - خانه شماره ۹..... ۲۱۰
- تصویر پ ۱-۱۷-خانه شماره ۱۰ الگوی دو حیاطی ۲۱۱
- تصویر پ ۱-۱۸-تحلیل فضاها - خانه شماره ۱۰..... ۲۱۲
- تصویر پ ۱-۱۹-خانه شماره ۱۱ الگوی دو حیاطی..... ۲۱۳
- تصویر پ ۱-۲۰-تحلیل فضاها - خانه شماره ۱۱..... ۲۱۴
- تصویر پ ۱-۲۱-خانه شماره ۱۲ الگوی دو حیاطی..... ۲۱۵
- تصویر پ ۱-۲۲-تحلیل فضاها - خانه شماره ۱۲..... ۲۱۶
- تصویر پ ۱-۲۳-خانه شماره ۱۳ الگوی دو حیاطی..... ۲۱۷
- تصاویر پیوست ۲
- تصویر پ ۲-۱-محله عودلاجان تهران ۲۲۱
- تصویر پ ۲-۲-پلان و طرح کلی خانه شماره ۱..... ۲۲۲
- تصویر پ ۱۲-۳-سازماندهی فضاها-خانه شماره ۱..... ۲۲۳
- تصویر پ ۲-۴-ارتباط حیاطها -خانه شماره ۱..... ۲۲۳
- تصویر پ ۲-۵-الگوی اتاقها خانه شماره ۱..... ۲۲۳
- تصویر پ ۲-۶-پلان و طرح کلی خانه شماره ۲..... ۲۲۴
- تصویر پ ۲-۷-سازماندهی فضاها - خانه شماره ۲..... ۲۲۵
- تصویر پ ۲-۸-الگوی ورودی خانه شماره ۲..... ۲۲۵
- تصویر پ ۲-۹-الگوی اتاقها خانه شماره ۲..... ۲۲۵
- تصویر پ ۲-۱۰-الگوی دسترسی به اتاقها - خانه شماره ۲..... ۲۲۶
- تصویر پ ۲-۱۱-حیاطهای خانه شماره ۲..... ۲۲۶
- تصویر پ ۲-۱۲-پلان خانه شماره ۳..... ۲۲۶
- تصویر پ ۲-۱۳-طرح کلی خانه و مراتب دسترسی به فضاها - خانه شماره ۳..... ۲۲۷
- تصویر پ ۲-۱۴-سازماندهی فضاها - خانه شماره ۳..... ۲۲۸
- تصویر پ ۲-۱۵-بخشهای اصلی خانه شماره ۳..... ۲۲۸
- تصویر پ ۲-۱۶-طبقات خانه شماره ۳..... ۲۲۸
- تصویر پ ۲-۱۷-ارتباط حیاطها-خانه شماره ۳..... ۲۲۹
- تصویر پ ۲-۱۸-الگوی اتاقها، خانه شماره ۳..... ۲۲۹
- تصویر پ ۲-۲۰-موقعیت و دسترسی حیاطهای خانه شماره ۴..... ۲۳۰
- تصویر پ ۲-۱۹-پلان خانه شماره ۴..... ۲۳۱
- تصویر پ ۲-۲۱-الگوی قرارگیری اتاقها در اطراف حیاط..... ۲۳۱
- تصویر پ ۲-۲۲-مراتب دسترسی از ورودی به داخل - خانه شماره ۴..... ۲۳۱
- تصویر پ ۲-۲۳-الگوی اتاقها در جبهه غربی و شمالی - خانه شماره ۴..... ۲۳۱

- تصویر پ ۲-۲۴- طبقات خانه شماره ۴ ..... ۲۳۱
- تصویر پ ۲-۲۵- پلان خانه شماره ۵ ..... ۲۳۲
- تصویر پ ۲-۲۶- موقعیت و مراتب دسترسی خانه شماره ۵ ..... ۲۳۳
- تصویر پ ۲-۲۷- ارتباط حیاطها با اتاقهای خانه شماره ۵ ..... ۲۳۳
- تصویر پ ۲-۲۸- ارتباط حیاطهای خانه شماره ۵ ..... ۲۳۳
- تصویر پ ۲-۲۹- الگوی ورودی خانه شماره ۵ ..... ۲۳۳
- تصویر پ ۲-۳۰- مراتب قرارگیری فضاها نسبت به حیاط - خانه شماره ۵ ..... ۲۳۳
- تصویر پ ۲-۳۱- پلان خانه شماره ۶ ..... ۲۳۴
- تصویر پ ۲-۳۲- نمای جنوبی حیاط خانه شماره ۶ ..... ۲۳۴
- تصویر پ ۲-۳۳- سازماندهی فضاها - خانه شماره ۶ ..... ۲۳۵
- تصویر پ ۲-۳۴- الگوی اتاقها - خانه شماره ۶ ..... ۲۳۵
- تصویر پ ۲-۳۵- الگوی ورودی - خانه شماره ۶ ..... ۲۳۵
- تصویر پ ۲-۳۶- طبقات - خانه شماره ۶ ..... ۲۳۵
- تصویر پ ۲-۳۷- موقعیت بنا در زمین - خانه شماره ۷ ..... ۲۳۶
- تصویر پ ۲-۳۸- پلان خانه شماره ۷ ..... ۲۳۷
- تصویر پ ۲-۳۹- سازماندهی فضاها - خانه شماره ۷ ..... ۲۳۷
- تصویر پ ۲-۴۰- طبقات - خانه شماره ۷ ..... ۲۳۷
- تصویر پ ۲-۴۱- موقعیت خانه شماره ۸ ..... ۲۳۸
- تصویر پ ۲-۴۲- پلان خانه شماره ۸ ..... ۲۳۸
- تصویر پ ۲-۴۳- سازماندهی فضاها - خانه شماره ۸ ..... ۲۳۹
- تصویر پ ۲-۴۴- الگوی ورودی - خانه شماره ۸ ..... ۲۳۹
- تصویر پ ۲-۴۵- الگوی اتاقها در بخش خصوصی - خانه شماره ۸ ..... ۲۳۹
- تصویر پ ۲-۴۶- الگوی اتاقهای بخش عمومی - خانه شماره ۸ ..... ۲۳۹
- تصویر پ ۲-۴۸- الگوی ورودی خانه در دوران قاجار ۲۴۰
- تصویر پ ۲-۴۹- الگوی قرارگیری اتاقها در خانه های قاجار ۲۴۱
- تصویر پ ۲-۵۰- الگوی طبقات در خانه های قاجار ۲۴۲
- تصویر پ ۲-۵۱- الگوی سازماندهی فضاها در خانه یک حیاطه ۲۴۳
- تصویر پ ۲-۵۲- الگوی خانه چند حیاطه و ارتباط فضاها ۲۴۴
- تصویر پ ۲-۵۳- محور حیاطها ۲۴۶
- تصویر پ ۱-۵۴- ارتباط حیاط بیرونی و اندرونی پلان خانه شماره ۴ ..... ۲۴۶

فهرست نقشه ها

- نقشه شماره ۱- کاربری بناهای محدوده ۴۸
- نقشه شماره ۲- تعداد طبقات بناهای محدوده..... ۴۹
- نقشه شماره ۳- قدمت بناهای محدوده ۵۰
- نقشه شماره ۴- ارزش گذاری بناهای موجود محدوده ۵۱
- نقشه شماره ۵- زمینهای خالی موجود در محدوده..... ۵۲
- نقشه شماره ۶- کاربری پیشنهادی ۱۶۵
- نقشه شماره ۷- پلان طبقات گونه اول ۱۷۸
- نقشه شماره ۸- پلان طبقات چهار واحد همسایگی -گونه اول ۱۷۹
- نقشه شماره ۹- مقاطع چهار واحد همسایگی گونه اول ۱۸۰
- نقشه شماره ۱۰- پلان طبقات گونه دوم ۱۸۳
- نقشه شماره ۱۱- پلان طبقات چهار واحد همسایگی -گونه دوم ۱۸۴
- نقشه شماره ۱۲- مقاطع چهار واحد همسایگی گونه دوم..... ۱۸۵
- نقشه شماره ۱۳- پلان طبقات -گونه سوم ۱۸۸
- نقشه شماره ۱۴- پلان طبقات ۴ واحد همسایگی گونه سوم ۱۸۹
- نقشه شماره ۱۵- مقاطع چهار واحد همسایگی گونه سوم ۱۹۰

فهرست جداول

- جدول ۱ ۱- برآورد ویژگیهای دموگرافیک منطقه ۱۲ تهران در سال ۱۳۸۱ و ۱۳۸۵ ..... ۱۹
- جدول ۱ ۲- ویژگیهای جمعیتی محله ۲۵
- جدول ۱ ۳- کاربری اراضی در محله امامزاده یحیی ۳۱
- جدول ۱-۴- SOWT محدوده ۴۵
- جدول ۲ ۱- تمرکز رویکردهای مرمت بافتهای تاریخی از نیمه دوم قرن بیستم ۶۰
- جدول ۲ ۲- اهداف و سیاستهای اتخاذ شده در برنامه دوم توسعه ۶۶
- جدول ۲ ۳- مقایسه نهوه برخورد با بافت تاریخی در جهان و ایران ۱۰۸
- جدول ۳ ۱- عناصر و فضاهای حذف شده خانه ۱۴۹
- جدول ۳ ۲- عناصر و فضاهای اضافه شد ۱۴۹
- جدول ۳ ۳- عناصر و فضاهای دگرگون شده خانه ۱۵۰

مقدمه

محدوده های تاریخی به لحاظ دارا بودن خصوصیات فرهنگی و فرصتهای اقتصادی، برای شهرها از اهمیت خاصی برخوردار بوده و مورد توجه می باشند. در ایران نیز در خصوص باززنده سازی و فعال نمودن این محدوده ها به عنوان بخشی از فضای معاصر شهرها برنامه ریزیها و اقدامات متعددی صورت می گیرد. اما اغلب این فعالیتها به صورت بازسازی گذرها و در حد پرداختن به ظاهر بناها می باشد. از آن جهت که لازمه احیا بافت تاریخی، در نظر گرفتن سکونت، فعالیت و تفریح در کنار یکدیگر می باشد بخش مسکونی و طراحی در این زمینه اهمیت می یابد. از این رو موضوع این پژوهش، الگوی مسکن در بافت تاریخی انتخاب می شود تا از این طریق بتوان به طریقی از مسکن که ضمن هماهنگی با ویژگیهای بافت تاریخی، متناسب با نیاز امروز ساکنان نیز باشد دست یافت. در ایران پژوهش ها در زمینه معماری گذشته خصوصا بخش مسکن که موضوع اصلی این پژوهش می باشد بسیار صورت گرفته است. اما کمتر الگو و معیاری جهت طراحی ارائه شده است. در خصوص بافتهای تاریخی نیز فعالیتها به صورت احیا و بازسازی تک بناهای ارزشمند و راسته های تاریخی در حد نما سازی و کفسازی معبر بوده است.

از جمله بافتهای تاریخی کشور، منطقه ۱۲ تهران می باشد که هسته تاریخی شهر را تشکیل می دهد. محله عودلاجان نیز یکی از محلات این منطقه می باشد که به دلیل سابقه تاریخی و خانه های ارزشمندی که از دوران قاجار در این محله وجود دارد و بافت نسبتا دست نخورده ای که در لایه های درونی بافت باقی مانده است از بخشهای تاریخی مورد توجه می باشد و در حال حاضر نیز مشاور باوند مطالعات این بخش را به عهده دارد. در این پژوهش نیز یکی از بخشهای محله عودلاجان، محله امامزاده یحیی (عودلاجان شرقی) به دلیل ویژگیهایی از قبیل خانه های تاریخی ارزشمند و به ثبت رسیده مانند سرای کاظمی، خانه قوام الدوله و بناها، فضاها و عناصر معماری ارزشمند دیگر، بنا و گذر تاریخی امامزاده یحیی که دارای سابقه تاریخی به قدمت دوران صفوی می باشد همچنین بافت مسکونی زنده و پویای محله که بخش غالب محله بوده و از امکانات و ویژگیهای مناسب بافت مسکونی برخوردار می باشد، جهت بستر مطالعه و طراحی انتخاب شده است. متأسفانه بافت مسکونی این محدوده به علت نزدیکی به بازار، اکثرا به کارگاه و انبار تبدیل شده اند و پیشروی تجاریهای موجود در لبه محله و کاربریهای مرتبط با آنها مانند کارگاه های صنعتی و انبارها، به لایه های درونتر، بافتهای مسکونی را از بین برده و سکونت را دچار اختلال نموده است. ساکنان محلی رفته اند و اغلب، مهاجران و کارگران که اکثرا اجاره نشین هستند جایگزین ساکنان بومی شده اند. این مسائل در کنار کم توجهی به نگهداری از آثار و بناهای ارزشمند موجود در بافت و بی توجهی به شرایط سکونت و نیاز ساکنان محله، موجب شده است که بافت محله نه تنها جایگاهی به عنوان بافت ارزشمند تاریخی نداشته باشد بلکه به مرور زمان از بین رفته و تبدیل به بافت فرسوده

شود. چنانچه الگوی مسکن ارائه شده همراه با راهکارهایی در جهت احیاء بافت تاریخی باشد علاوه بر بهبود شرایط سکونت و کارآمد بودن الگوی مسکن، به احیاء بافت تاریخی و ارتقاء جایگاه محله نیز کمک خواهد نمود.

در راستای دستیابی به این منظور مطالعات شامل بررسی پژوهشهای صورت گرفته در زمینه الگوی مسکن گذشته، طراحی در بافتهای تاریخی، رویکردهای جهانی، پیشینه تاریخی و وضع موجود محله و بررسی های میدانی شامل شناخت وضع موجود بافت، وضعیت سکونت و مسکن محله، گونه شناسی مسکن محله، شناخت ساکنان محله و نمونه های به اجرا درآمده در زمینه طراحی در بافتهای تاریخی ایران صورت گرفت. مطالعات در سه فصل طبقه بندی شده و در نهایت به ارائه اهداف و راهکارها در زمینه احیاء محله و ارائه الگوی و طراحی مسکن در محله انجامید.

در فصل اول به شناخت بستر طراحی شامل شناخت پیشینه، وضع موجود محدوده، ویژگیهای کالبدی بافت و ویژگیهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ساکنان و بررسی مسکن محله، گونه های مختلف آن و ویژگیهای هر کدام از گونه ها پرداخته می شود. با شناخت مشکلات و کمبودها، به ارائه راهکارهایی جهت بهبود شرایط از طریق نقاط قوت و امکاناتی که در محله موجود است پرداخته شد.

در فصل دوم جهت آشنایی با رویکردهای جهانی در زمینه طراحی در بافتهای تاریخی به مطالعه تجارب جهانی و ایران پرداخته شد و با شناخت و مقایسه روشها و راهکارهای اتخاذ شده در کشورهای مختلف به ارائه نمونه های موفق پرداخته شد.

در فصل سوم مسکن و سیر تغییر و تحولات فضاها و عناصر آن در شهر تهران بررسی شد و با بررسی نوع تغییرات به وجود آمده و علل بوجود آمدن آنها به ارائه راهکارهای طراحی در زمینه بهبود فضاها و الگوی خانه امروزی و بالا بردن کارایی فضاها و عناصر پرداخته شد.

در نهایت پس از مطالعات صورت گرفته، در فصل آخر اهداف و راهکارها جهت بهبود شرایط سکونت در محدوده با توجه به مطالعات صورت گرفته در فصل اول و دوم، پیشنهاد شدند و در ادامه نیز الگوی مسکن محله با توجه به مطالعات فصل سوم و گونه های مسکن موجود در محله ارائه شد.

فصل اول

شناخت محدوده طراحی

تهران. منطقه ۱۲. عودلاجان. محله امامزاده یحیی

جهت یافتن الگوی مناسب طراحی خانه در محدوده مورد نظر، لازم است ابتدا بستر طراحی و مخاطبان طرح (ساکنان محدوده) بررسی شده و ویژگیهای آنها مورد مطالعه قرار گیرد. ویژگیهای بستر طراحی مانند پیشینه تاریخی و ویژگیهای کالبدی محله و ویژگیهای مخاطبان طرح مانند ویژگیهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ساکنان محله می باشد. به این منظور در این فصل به بررسی ویژگیهای محدوده و ساکنان آن می پردازیم. جهت آشنایی با بستر طراحی، ابتدا به بررسی پیشینه، شکلگیری و سیر تحولات کالبدی شهر تهران و محله عودلاجان پرداخته میشود. و در ادامه وضع موجود و ویژگیهای کالبدی، اجتماعی و اقتصادی محدوده از کلان تا خرد، شامل ویژگیهای کلی منطقه ۱۲ تهران، محله عودلاجان، محله امامزاده یحیی و محدوده طراحی مورد بررسی و تحلیل قرار می گیرد. کارآمد بودن الگوی مسکن پیشنهاد شده در محله نیازمند بهبود شرایط سکونت در محله است. به همین منظور وضع موجود محله مورد مطالعه قرار می گیرد و شناخت امکانات و محدودیتهای بافت جهت احیا و تقویت بافت مسکونی و بهبود شرایط سکونت و در جهت رفع نیازها، کمبودها، مشکلات و تهدیدهای موجود با استفاده از نقاط قوت، فرصتها و امکانات موجود در محله می باشد.

۱-۱-۱ پیشینه تحولات و گسترش کالبدی

منطقه ۱۲ در برگیرنده هسته تاریخی شهر تهران است که در دوره صفویه قریه ای محصور بود، در دوره قاجاریه دارالخلافه شد و در دوره ناصرالدین شاه اهمیت یافت. تهران شهری ۲۰۰ ساله است که تا اوایل قرن هجری حاضر گسترشی آرام و طبیعی داشت، در چهل سال اول قرن اخیر رشدی تدریجی یافت و در چهل سال گذشته رشد آن شتابی بی سابقه گرفت.

۱-۱-۱-۱ دوره های اصلی شکل گیری، گسترش و تحولات کالبدی تهران

دوره اول - از دیه تهران تا احداث بارو توسط شاه طهماسب صفوی - ۹۳۲ ه. ش

دوره دوم - از احداث باروی اول تا پایتختی - ۱۱۶۹ ه. ش

دوره سوم - از زمان پایتختی تا احداث باروی دوم - ۱۲۵۲ ه. ش

دوره چهارم - از احداث باروی دوم تا روی کار آمدن رضاشاه - ۱۳۰۴ ه. ش

دوره پنجم - شروع رشد شهر به سمت شمال - ۱۳۳۰ - ۱۳۰۴ ه. ش

دوره ششم - شتاب گرفتن رشد شهر - ۱۳۵۷ - ۱۳۳۰ ه. ش

دوره هفتم - از انقلاب ۱۳۵۷ تا به امروز^۱

^۱ بررسی مسائل توسعه شهری منطقه ۱۲ - مطالعات سازمان فضایی و سیمای شهری - مهندسان مشاور باوند - فروردین ۱۳۸۲، ص ۲

دوره اول، از دیه تهران تا احداث بارو توسط شاه طهماسب صفوی، ۹۳۲ ه. ش

پیش از آنکه قزوین به پایتختی شاه طهماسب صفوی انتخاب شود، تهران یکی از روستاهای تابع ری بود. تهران این دوره شکل کاملاً روستایی داشته و از عناصر اولیه شهری مانند بازار، مسجد جامع و مراکز اجتماعی و غیره بی بهره بود. شاه طهماسب صفوی که به دلیل مدفون بودن جد اعلای صفویان (امامزاده حمزه) در جوار حضرت عبدالعظیم بارها از قزوین به زیارت این اماکن مقدسه میرفت، نخستین بار در سال ۹۴۴ ه. ق، از قریه‌آباد تهران دیدار کرد و سرانجام در سال ۹۶۱ ه. ق، دستور داد پیرامون آن که ۶۰۰ گام بود، بارویی با ۱۱۴ برج (به عدد سوره های قرآن مجید) بنا کنند. چهار دروازه شهر شامل: جنوب، دروازه اصفهان یا دروازه حضرت عبدالعظیم، شمال، دروازه شمیران، غرب، دروازه قزوین و شرق، دروازه دولاب می شدند.^۱

تصویر ۱-۱ موقعیت چهار دروازه اصلی شهر^۲

دوره دوم - از احداث باروی اول تا پایتختی - ۱۱۶۹ ه. ش

حصار شهر با چهار دروازه شمیران، قزوین، حضرت عبدالعظیم و دولاب، و ۱۱۴ برج، مسجد جامع، ارگ سلطنتی، بازار و چهار محله عودلاجان، چالمیدان، بازار و سنگلج ساختار شهر را به تدریج شکل دادند. در این دوره سازمان فضایی شهر شامل مجموعه بازار و گذرهای اصلی که محله ها را به یکدیگر پیوند می داد، می شد. مانند گذر امامزاده یحیی یا گذر اصلی محله عودلاجان که به دروازه شمیران می رسید. استخوانبندی شهر بیشتر بر پیوند میان مراکز محله ای و مرکز شهر از طریق یک رشته فضاها و عناصر ارتباط دهنده، یعنی گذرهای اصلی و میدانگاه ها استوار بود. گذر امامزاده یحیی، سبزه میدان، و بخشهایی از بازار بزرگ از عناصر باقیمانده از این دوره اند. حصار طهماسبی با

خیابانهای امیرکبیر و امام خمینی در شمال، خیابان ری در شرق، خیابان مولوی در جنوب و خیابان وحدت اسلامی در غرب انطباق دارد.^۳

تصویر ۱-۲- موقعیت محله امامزاده یحیی نسبت به چهار محله اصلی و ارگ سلطنتی در باروی طهماسبی^۴

دوره سوم - از زمان پایتختی تا احداث باروی دوم - ۱۲۵۲ ه. ش

^۱ همان، ص ۲

^۲ نقشه دارالخلافه تهران در سال ۱۲۷۵ ه. ق به دستور ناصرالدین شاه و زیر نظر موسیو کرشیش تهیه شد

بررسی مسائل توسعه شهری منطقه ۱۲ - مطالعات سازمان فضایی و سیمای شهری - مهندسان مشاور باوند - فروردین ۱۳۸۲

^۳ همان، ص ۳

^۴ همان